

**ТОПОГРАФИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕ КАРТА ПАЙДАЛАНУДЫҢ
МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ**

Өтеген Ерасыл Өтегенұлы

erasy1190207@gmail.com

«IP География» білім бағдарламасының 1 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі, аға оқытушы – Ақтаубаева Ж.Х

Топонимикалық зерттеулер барысында географиялық атауларды жинау және бұрынғы атауларды қалпына келтіру мәселелері жиі кездесіп тұрады. Географиялық карталарда көптеген мәліметтер бар, олар өткен тарих туралы мол ақпарат алуға және топонимдердің жазылуы мен орналасқан жерін анықтауға мүмкіндік беріп отыр. Карталардың топонимикалық зерттеулердегі маңызы ерте заманнан белгілі болғанын білеміз.

Қазақстан картографиясы туралы айтқанда, орта ғасырлардағы көптеген тарихшылардың географ рөлін атқарғанын байқаймыз. Марко Полоның ізімен Шоқан Уәлихановтың «Қашқарға сапары туралы» және «Ыстықкөлге саяхат» жазбалары картографиялық еңбек ретінде өте құнды. Алайда, Уәлихановтың қазақ картографиясына қосқан үлесі ерекше және ұзақ зерттеуді талап етеді.

Карта – географияның ең негізгі құралы. Картаның көмегімен географтар өз зерттеу жұмыстарын дайындайды, оған өз нәтижелерін енгізеді, ал карталар өз кезегінде бұл жұмыстардың алға жылжуына қызмет етеді. Карта – адамға бүкіл әлемді бірден көруге мүмкіндік беретін, Жер шарын танып білудің жалғыз құралы болып табылады. Географияда картаны қажет етпейтін сұрақ жоқ, сондықтан географтар картаны толық білуі және қолдана білуі тиіс.

Топонимиканың қарқынды дамуына картографиялау үрдісінің ықпалы зор. Заман талабына сай топонимикалық карталарды құрастыруда «картографиялық топонимика» ілімінің теориялық және практикалық маңызы артып келеді. Географиялық ақпараттар жүйесінің (ГАЗ) жаңа технологияларын игеру және оларды топонимикалық карталарды құрастыруға пайдалану мол мүмкіндіктер береді.

Картографиялық топонимика – топонимиканың бір бөлімі болып саналады және келесі мәселелерді қарастырады: жергілікті жердегі географиялық атауларды алғашқы жинау әдістерін; атаулардың бастапқы формаларын ескере отырып, бір тілден екінші тілге аудару ережелері мен жалпы қағидаларын; атауларды жүйелеу мен талдау әдістерін, сондай-ақ карталардың топонимикалық мазмұнын бағалауды қарастырады.

«Картографиялық топонимика» термині шетелде кеңінен қолданылады. Топонимиканың дамуында картография ғылымының үлесі зор. Осы орайда, карталарды құрастыруда және әлемнің әртүрлі елдерінің ірі масштабты карталарында географиялық атаулардың дұрыс жазылуы ең маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Картографиялық топонимиканың басты мақсаты – топонимика мен картографияның құрамдас бөлігі ретінде картадағы географиялық объектілердің атауларын, сонымен қатар елді мекендердің географиялық атауларын сараптау, жүйелендіру және стандарттау, нормативтерді жасау және олардың картадағы жазылу ережелерін реттеу болып табылады. Топографиялық жұмыстарға бағыттар ресми құжаттардың анықтамасынан, ескі картографиялық және әдеби құжаттардан, жергілікті тұрғындардан және халықтан сұрастыру арқылы алынады. Бұл оңай іс емес, атаулардың мұқият тексерілуін қажет етеді, орфографиялық қателерді жою үшін, ресми құжаттарға

кездейсоқ енген әртүрлі объектілердің атауларын сараптау, яғни жергілікті тұрғындар қолданған жаңа атаулардың кездейсоқ алынуын болдырмау үшін қажет.

Қазіргі таңда әлемдік қоғамдастықта географиялық атауларды стандарттау, жүйелеу және атаулар кадастрын құрастыру өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Осы ретте картографиялық топонимика ілімі өзінің қолданбалы сипатын айқындайды. Осы ілімнің теориялық және әдістемелік мазмұнын пайдалану арқылы топонимдердің мағынасын, пайда болуы мен қалыптасуын, дұрыс жазылуы мен айтылу заңдылықтарын картографиялық зерделеуге мол мүмкіндік бар. Елімізде топонимикалық зерттеулердегі географ және топограф мамандардың жұмыстарының нәтижелері картографиялық топонимиканың кейбір өзекті мәселелерінің шешілуіне зор үлесін қосуда.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің География институтының топонимикалық тобының зерттеулері айтарлықтай үлес қосуда. «Қазақстан Республикасының қазақша географиялық атауларды орысша жазудың, орысша географиялық атауларды қазақша жазудың нұсқаулығы» жасалып, қолданысқа енгізілді. 14 томдық «Қазақстан Республикасының географиялық атауларының мемлекеттік каталогын» жарыққа шығару жалғасуда, географиялық терминдердің қысқаша қазақша-орысша және орысша-қазақша сөздігі және бірінші рет қазақ тілінде Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық картасы басылып шықты. Жұмыс барысында құрамында бірнеше мыңдаған терминдері бар ғылыми және терминологиялық база жасақталды. Бұл мемлекеттік және ғылыми қазақ тілінің әрі қарай дамуына жағдай жасайды. «Географиялық терминдердің түсіндірме сөздігі» баспаға беріліп, «Жергілікті халықтың географиялық терминдерінің қазақша-орысша түсіндірме сөздігі» жасалуда.

Топографиялық карталар жердің үш өлшемді бетінің екі өлшемді бейнесін ұсынатын маңызды құрал болып табылады. Олар географиялық нысандардың орналасуын, биіктіктерін және пішіндерін дәл көрсетеді, бұл әртүрлі салаларда маңызды рөл атқарады.

Топографиялық карталардың қолдану аясы:

1. Инфрақұрылымды жоспарлау: Инженерлер мен қала жоспарлаушылары жолдар, көпірлер, ғимараттар және басқа да инфрақұрылымдық нысандарды жобалау кезінде топографиялық карталарды пайдаланады. Бұл карталар жер бедерінің ерекшеліктерін ескере отырып, құрылыс жұмыстарын тиімді жүргізуге мүмкіндік береді.
2. Қоршаған ортаға әсерді бағалау (ҚОӘБ): Топографиялық карталар экологиялық зерттеулерде маңызды рөл атқарады. Олар жер бедерінің сипаттамаларын, су объектілерін және өсімдіктер жамылғысын көрсетіп, жобалардың қоршаған ортаға әсерін бағалауға көмектеседі.
3. Геология және геоморфология: Геологтар мен геоморфологтар жердің құрылымы мен тарихын зерттеу үшін топографиялық карталарды пайдаланады. Бұл карталар арқылы тектоникалық қозғалыстар мен эрозия процестерін талдауға болады.
4. Орман шаруашылығы: Орманшылар топографиялық карталарды орманды басқару, өрттің алдын алу және ағаш кесу жұмыстарын жоспарлау үшін қолданады. Карталар жер бедерінің ерекшеліктерін, өсімдіктердің таралуын және қолжетімділігін көрсетеді.
5. Гидрология: Су ресурстарын басқару және су тасқынын болжау үшін гидрологтар топографиялық карталарды пайдаланады. Олар су жинау алаптарын, өзен арналарының бағытын және су деңгейлерін талдауға мүмкіндік береді.

Топографиялық карталардың артықшылықтары

- Дәлдік: Жер бедерінің нақты бейнесін ұсыну арқылы зерттеушілерге сенімді деректер береді.
- Көрнекілік: Карталар ақпаратты графикалық түрде көрсетіп, күрделі мәліметтерді түсінуді жеңілдетеді.
- Жан-жақтылық: Өртүрлі салаларда қолдануға қолайлы, бұл оларды әмбебап құрал етеді.

Қорыта айтқанда:Топографиялық карталар зерттеушілер мен мамандарға жер бедерінің ерекшеліктерін түсінуге және әртүрлі жобаларды тиімді жоспарлауға көмектесетін маңызды құрал болып табылады. Олардың дәлдігі мен жан-жақтылығы оларды көптеген салаларда таптырмас етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Тоқпанов Е.Қ., Төлегенова А.Ә. "Картография және топография негіздері" – Оқу құралы жергілікті жерді карта бойынша оқып-үйрену және топографиялық карталардың маңыздылығы туралы мәліметтерді қамтиды. [Dokumen+2PMЭБ+2Инфоурок+2](#)
2. Топография" – Уикипедиядағы бұл мақалада топография ғылымының негіздері, оның ішінде топографиялық карталардың құрастырылуы мен қолданылуы туралы ақпарат беріледі.
- 3.Топографиялық карталар және олардың қасиеттері" – Бұл еңбекте топографиялық карталардың мазмұны, шартты белгілері және олардың жергілікті жерді бейнелеудегі рөлі қарастырылады.
- 4.Қаймулдина Қ.Д. "Топонимика" – Бұл кітапта географиялық атауларды зерттеу және олардың картографиядағы маңыздылығы талқыланады. [Библиотека Тау Эду+1Atau.kz ономастика+1](#)
- 5.Зулпыхаров Қанат Базарбаевич "Карталардың далалық және камералдық дайындалуы" – Бұл дәрістер жинағында карталардың дайындалу әдістері мен проекциялары туралы мәліметтер беріледі. [Профессорлық-оқытушы құрамы КазҰУ](#)